

Istočna Hercegovina i danas je interesantno područje za one koji se bave pitanjima materijalne, socijalne i duhovne kulture čovjeka. Da nam taj prostor još može pružiti obilje žive, originalne etnološke i folklorističke građe, dokazuju i ovaj svezak Glasnika Zemaljskog muzeja.

Na prvom je mjestu članak Radmile Kajmaković *Običaji prilikom smrti i sahrana* o narodnim posmrtnim običajima i načinima sahranjivanja dinarskog stanovništva istočne Hercegovine. Rad sadrži rezultate terenskog istraživanja u periodu od 1962. do 1965. godine. Autorica je pokušala utvrditi karakteristike običaja o smrti i sahrani kao i analogije »u odnosnim običajima kod današnjeg i srednjovjekovnog stanovništva istočne Hercegovine«. Rad je podijeljen na četiri dijela: 1) posmrtni običaji, 2) groblja, 3) sahranjivanje van groblja i 4) grob.

U prvom dijelu donosi građu koja se tiče vjerovanja u vezi s predznacima smrti, običaja kod priprema za smrt, načina kako se oglašuje smrt, poslova oko priprema umrloga za sahranu, odijevanja mrtvaca i zabrana koje pri tome važe. Spominju se zatim uzroci koji prema vjerovanju stanovništva ovog kraja dovode do povampirivanja mrtvoga. Oslikava se dalje sam sprovod (kako se pokojnik prenosi do groba, posmrtni obred), podušja, žalost za umrlim i naricanje (»tuženje«, »nabranjanje«).

Kao i neki stariji autori, tako je i Radmila Kajmaković zapazila kontinuitet između srednjovjekovnih i recentnih grobalja ovog prostora pa se uglavnom ovom pojavom bavi u drugom odjeljku rada. U dijelu pod naslovom *Sahranjivanje van grobalja* opisuje gdje i kako su se sahranjivali mrtvaci umrli nasilnom smrću, mrtvorodena djeca, oni koji su umrli od bolesti »poganac« i kuge, svatovi koji su izginuli u međusobnoj borbi i kamenovane osobe. Nizanje građe završava opisom načina sahranjivanja i tipa grobne rake, oblika nadgrobničkih spomenika i svega onoga što se stavlja ili ostavlja na grobnom humku.

U zaključnom razmatranju autorica zaključuje da su posmrtni običaji stanovništva istočne Hercegovine sačuvali podosta arhaičnih elemenata (šišanje kose u žalosti i postupak s ošišanom kosom, tuženje) te da je u ovom prostoru značajno poštovanje pokojnika i strah od mogućeg njegovog zlog djelovanja. Mnogo tradicionalnog očuvalo se i u načinu sahranjivanja, pa i u oblicima i ukrasima nadgrobničkih spomenika.

Šteta je, možda, kada se već u prvom redu iznosila građa, što nedostaju još neka vjerovanja i običaji koji ovamo spadaju. Tako autorica kada govori o narodnim vjerovanjima koja nagovještavaju skorbu smrt u kući, ne spominje ona koja su vezana uz glasove ili ponašanje nekih ptica ili životinja, uz ljudske snove i sl. Iako se tek letimično dotiče »vampira« i »prikaza«, a ovdje uistinu i nije mjesto da se o tome podrobnije raspravlja, mogla je možda ipak navesti tko u prvom redu postaje vampir (»poneki mrtvac«?), kako se sve može spriječiti da se mrtvac ne povampiri, što se radi ako je životinja već prešla preko groba pokojnika, po čemu se prepoznaje grob vampira i, na kraju, kako se ljudi od njih zaštićuju.

Kako R. Kajmaković konstatira da je nošenje umrlog na saonicama vrlo stari običaj, bilo bi interesantno saznati kakva se zaprega upotrebljava za vuču pogrebnih saona, da li se saonama prevoze svi ili samo ugledniji ljudi i kako se u tom kraju objašnjava upotreba ovih saonica.

Vjerojatno autorica raspolaže većom količinom građe nego što je ovdje izneseno. Šteta je što nije detaljnije oslikala seoska groblja i grobove, te navela eventualne razlike nadgrobnih spomenika za muškarce i žene, za muslimane, katolike i pravoslavne, ukoliko ih ima. Ali i pored rečenoga ovaj rad ostaje vrijedan naše pažnje, tim prije što ovdje nalazimo recentne i one vremenski starije, srednjovjekovne pojave.

Narodni ljekari i narodna medicina održali su se u istočnoj Hercegovini bez nekih većih promjena sve do naših dana, i to ne samo u selima smještenim izvan suvremenih komunikacija i većih centara nego i tamo gdje postoje i domovi zdravlja i bolnice. Tek u najnovije vrijeme porastom broja školovanog medicinskog osoblja iz domaće sredine opaža se, polako ali sigurno, odumiranje ove duge tradicije liječenja domaćim sredstvima.

Radmila Filipović-Fabijanić u radu *Narodna medicina istočne Hercegovine* upoznaje nas sa shvaćanjima hrvatskog, srpskog i muslimanskog življa ovog kraja o zdravlju i bolesti, o sredstvima zaštite i odnosu prema bolestima, o uzrocima bolesti i načinima liječenja, o narodnim ljekarima. Elementi različitog porijekla stopili su se ovdje u »interetnički« sinkretizam u kojem su zamjetljive još i najstarije crte animističke predodžbe balkanskih starosjedilaca. Iste su ili slične i one doseljenih Slavena (prinošenje žrtava, vjerovanja o mističnim uzrocima bolesti...), a nešto su mlađa vjerovanja o vilama, slavenskog, odnosno staroslavenskog podrijetla (osvete vila zbog povrede njihovih mjesta, vjerovanja koja se odnose na »podmeće« i sl.). Iz još mlađeg sloja su grčko-bizantinski utjecaji (inkubacija na kulturnim mjestima), pa kršćanska vjerovanja nastala na osnovu hagiografske i apokrifne literature, crkvenih propovijedi s primjerima iz života svetaca, čitanja molitava nad bolesnikom, upotrebe svetačkih moći, uloge križa... .

Gledano geografski, utjecaji su dopirali s istoka (uloga »ljekaruša«) i sa zapada, iz Dubrovnika. Utjecaji s Orijenta očituju se u nošenju hamajlija, u fatalizmu, strahu od djelovanja zlih očiju i drugom.

Na osnovu vlastitog istraživanja R. F. Fabijanić sastavila je popis oboljenja koja i danas poznaje stanovništvo istočne Hercegovine a nabraja i poznate lijekove biljnog i životinjskog porijekla. Svoje zapise upotpunila je i podacima iz literature. Kada govori o narodnim ljekarima, navodi zanimljivu tvrdnju da domaći »stručnjaci« još postoje u prvom redu zbog toga što poimaju bolest i njene uzroke na onaj isti način kao i njihovi pacijenti. Narodne ljekare dijeli na više kategorija: empirike (najbrojniji), zmijare, one koji se služe šamanističkim radnjama i magijskim formulama sinkretističkog karaktera, zatim dolaze oni koji »izgovaraju egzorcističke formule dok istiskuju gnoj« i na kraju lica koja su svoja znanja stekla na *Narodnom zdravlju* Sadika Sadikovića i *Narodnom učitelju* Vase Pelagića. Zajedničko im je nepoznavanje uzroka oboljenja, sepse, antiseptike i infekcije. Njihovi pacijenti imali su gotovo najviše koristi od psihoterapije kojom su se ovi ljekari tako obilno koristili.

Đenana Buturović sudjelovala je u ekipnim etnološko-folklorističkim istraživanjima istočne Hercegovine (od 1962. do 1965. godine). Rezultate svoga

istraživanja predočava u ovom broju *Glasnika* pod naslovom *Epska narodna tradicija istočne Hercegovine*. Na osnovu zatečenog stanja podijelila je dinarsku istočnohercegovačku epsku tradiciju na nekoliko grupa: pjesme legende nikada nisu bile naročito bliske mentalitetu hercegovačkog epskog pjevača i danas već gotovo pripadaju prošlosti (pjesme o sv. Đurđu). Pjesme pripovijetke su rijetke ali ipak brojnije od pjesama legendi. Po sadržaju spadaju u sferu irealnoga premda su vezane za ličnosti Ljutice Bogdana i Miloša Obilića. Hercegovački guslar čak je i ovu tvorevinu fantastična sadržaja izgradio na realističkim koncepcijama. Ovo osnovno obilježje istočnohercegovačke epike — realističko shvaćanje stvarnosti — očituje se u pjesmama na temu čudotvornih moći mrtvih svetaca. Pjesme o davno prošlim vremenima, srednjovjekovnim vladarima i dinastijama nemaju danas čvrstu ciklusnu povezanost i više su od svih drugih relikti prošlosti. Iz ove grupe pjesama ističe se ona o hercegu Stjepanu i sestri mu Anđeliji, koja je vezana za najstariju hercegovačku tradiciju. Pjesme o Kosovu pjeva danas uglavnom srpsko i muslimansko stanovništvo s područja Gackog. Za suvremen primjer Đ. Buturović uzima Pjesmu od Kosova Adema Čustovića iz Gackog. Ona je proizvod novije epske tradicije. Pjesme o Kraljeviću Marku pomalo su potisnute. Njih su potisnule pjesme crnogorsko-hercegovačkog tipa i postepeno se sve više pretvaraju u priče. Suvremene varijante pod snažnim su utjecajem publiciranih tekstova. Najrasprostranjenije i najomiljenije epske pjesme istočne Hercegovine još uvijek su one iz grupe uskočko-hajdučkih pjesama. Sačuvale su se usmenom predajom i najčešće govore o crnogorsko-hercegovačkim junacima. Neke od njih tendiraju baladnom obliku i izrazu dok su druge pod utjecajem muslimanske epike. Unutar ove grupe iskristalizirala se posebna podgrupa tzv. crnogorsko-hercegovački tip epske pjesme s realno oslikanim životom crnogorsko-hercegovačke granice 17., 18., i 19. stoljeća. U centru sukoba su hercegovački Muslimani kao predstavnici turske carevine. U najuži izbor tema ulazi ispaša ovaca u planini te krađa i borba za njihov povratak. Muslimanske epske pjesme najbolje su očuvane, a Đ. Buturović ih je najviše i zabilježila u krajevima oko Nevesinja, Gackog i Bileće. Nevesinjski primjeri razlikuju se od drugih i po obliku i po sadržaju. Tu preteže tzv. mješoviti tip muslimanske epske pjesme, tip pripovjedne pjesme posvećen muslimanskim krajišnicima uz jednokružno vođenje radnje. Južni tip muslimanske epike (pandan crnogorsko-hercegovačkom tipu) nalazimo oko Gackoga, dok uz Bileću susrećemo oba tipa. Kod nekih od ovih pjesama javlja se zanimljiv motiv pobratimstva po želji. Od novijih pojava zamjetna je upotreba rime.

Pjesme o I i II srpskom ustanku, o hercegovačkim ustancima, Luki Vukaloviću, I svjetskom ratu, prigodne pjesme o otporu srpskog stanovništva austro-ugarskoj vlasti uglavnom su na programu kazivača Srba, ali nisu osobito rasprostranjene, osim pjesme o pogibiji Franje Ferdinanda, koja se pjeva u više verzija.

Pjesme s tematikom iz NOB-e pjevaju se samo fragmentarno i posvećene su lokalnim događajima i junacima. Pretežno su lirskog karaktera, nešto rjeđe epskog. Kao najkarakterističniju osobinu pjevača ovog područja ističe autorica jaku sklonost realističkom prikazu i preferiranje historijskih ličnosti. Stih nije idealan deseterac, nego se isprepleće s jednaestercem i devetercem (zapazic već i M. Murko).

Autorica se pozabavila i utjecajem publiciranih zbirki na dalji razvoj epske tradicije ovoga područja. Njeno je uvjerenje da one ubrzavaju »degradaciju« srpskohrvatske narodne pjesme. U kraćem radu *Nekoliko nepoznatih stihova o hercegu Stjepanu* Vlajko Palavestra predstavlja nam se kao redaktor teksta lugara iz Čelebića Vukašina Amidžića. Taj je Vukašin, naime, u maju 1897. godine odgovorio na upitnicu »Pitanja za sabiranje historijsko-topografskoga gradiva« (evidentiranu u folklornom arhivu Zemaljskog muzeja, Sarajevo). Uz tražene podatke naveo je i legendu o ruševinama srednjovjekovnog grada Sokola. Njegov tekst većim svojim dijelom prelazi u deseteračke stihove o hercegu Stjepanu, glavnoj ličnosti hercegovačke historijske narodne tradicije.

Palavestra ne rješava zagonetku da li je Amidžić najprije čuo pjesmu o Stjepanu pa kasnije, odgovarajući na »Pitanja« nehotice ispisivao stihove umjesto proznog teksta, ili je najprije slušao pričanja o hercegu pa je poslije pišući »po čuvenju« sam stvorio stihove, premda je sklon pretpostavci da je Amidžić najprije slušao pjesmu.

Iz dana u dan opada privredna uloga i značenje »mlinica« u Hercegovini. Tim se važnijom činila potreba da se ispita sastav i funkcionalnost pogonskog mliniskog stroja i opiše i sama arhitektura ovih toliko tipičnih građevina hercegovačkog pejzaža. U tekstu *Mlinice u Hercegovini — vodenice sa horizontalnim kolom* Astrida Bugarski utvrđuje da je njihov pogonski uređaj identičan onome drugih vodenica s horizontalnim kolom u našim krajevima, Evropi i Aziji. Iz podataka koje donosi vidi se da su nazivi za pojedine dijelove mlinica, kao što su »vreteno«, »senj«, »paprica«, »rasklad« i drugi, istovjetni s onima na širem slavenskom području. Pogonski uređaj ovih vodenica nije pretrpio većih promjena u posljednjih 250 godina. Najveća novina ogleđa se u upotrebi kugličnog ležaja i željeznog kola (oba dijela su još za sada u ograničenoj upotrebi).

Mlinice su tu vrlo rijetko u vlasništvu pojedinaca, obično postoji više suvlasnika (i do dvadeset pet), koji mogu biti iz vrlo različitih, pa čak i dosta udaljenih naselja od same mlinice. Suvremene vodenice građene su većinom u prvoj polovini 20. st. Iako autorica ne može sa sigurnošću utvrditi da su i historijske vodenice obrađivanog područja pripadale istom tipu o kojem se govori u ovom radu, njena hipoteza dopušta mogućnost da su se u Hercegovini sve od vremena rimske uprave održale vodenice s horizontalnim kolom.

Tkalačka rešetka u Hercegovini-prilog proučavanju starih tkanja u Hercegovini rad je B. Vladić-Krstić. Autoricu je privuklo ovo praslavensko kulturno dobro (v. M. Gavazzi, *Praslavenski tkalački stan i tkalačka daštica*, »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, 1926) u Hercegovini, poznato pod nazivom »mali stan« ili »stan od podveza«. Tkalačka rešetka upotrebljavala se tu isključivo za izradu uske vunene trake, koja se višestruko upotrebljavala u domaćem tekstilu.

Pored prikaza oblika i dimenzija te načina izrade sprave autorica prikazuje i tehniku ukrašavanja i ornamentiku.

Razumljivo je da je sam oblik rešetke diktirao i raspored ukrasa i kompoziciju motiva, koje autorica dijeli na: geometrijske, stilizirane biljne, antropomorfne i zoomorfne. Pored zajedničkih motiva u likovnom izražavanju Hrvata, Muslimana i Srba javljaju se i poneke osobitosti. Značajno je da tkalačke rešetke i u motivu i u obliku često podsjećaju na pojedinosti sa stećaka.

Ritmom kojim se u Hercegovini gubila narodna nošnja iz svakodnevnog života izlazila je iz upotrebe i ova konstrukcijski uistinu jednostavna sprava.

Mirjana Jakelić

JAHREBUCH FÜR VOLKSLIEDFORSCHUNG, Im Auftrag des Deutschen Volksliedarchivs herausgegeben von ROLF WILH. BREDNICH, XIV. Jahrgang, Walter de Gruyter, Berlin 1969, VIII + 200 str.

Četrnaesto godišnje toga poznatog godišnjaka podijeljeno je na tri dijela: a) članke, b) izvještaje, c) recenzije, a sadrži sedam članaka, jedan izvještaj i 40 recenzija.

Članci:

Walter Wiora: *Zur Fundierung allgemeiner Thesen über das »Volkslied« durch historische Untersuchungen.* Wiora postavlja istraživanja o narodnoj poeziji na historijsku podlogu, počevši od Herdera, pa do najnovijih djela s tog područja. On polemizira s nekim starijim autorima, koji su tvrdili da prije Herdera nije postojao pojam *Volkslied* (narodna pjesma), te dokazuje da je taj pojam postojao već od antike i da su već tada razlikovali narodnu pjesmu od umjetne pjesme, samo se tada narodna pjesma nazivala različitim imenima: *vulgares cantilenae*, *rustica carmina* itd. Dalje izlaže kako je Herder prvi nazvao takve pjesme *Volkslieder*. Taj se naziv proširio po cijelom njemačkom jezičnom području, preveden je na druge jezike i tako postao termin za tu vrstu poezije. Wiora polemizira i s onim istraživačima, koji iznose nove teze, a da ih dovoljno historijski ne povezuju. Napokon zaključuje da i tako važne osobine narodnih pjesama kao što su usmeno prenošenje, tvorba varijanata, dugotrajnost njihova postojanja i sl. nisu izvanvremenske i nadvremenske osobine narodne pjesme, nego se i domet njihova važenja mora prostorno i vremenski ograničiti historijsko-komparativnim istraživanjima.

Rahmelow: *Das Volkslied als publizistisches Medium und historische Quelle.* Rahmelow smatra narodnu pjesmu sredstvom publicistike, ali je ne izjednačuje s novinama, niti je smatra pretečom novina, nego novine i narodnu pjesmu smatra dvjema različitim granama publicistike. Svoje mišljenje o značenju narodne pjesme i o njezinoj funkciji iznosi u obliku teza:

Narodna je pjesma sredstvo usmene publicistike, ali se iz te grupe odvajaju svojim vezanim jezikom (stihom, srokom). Kao sredstvo publicistike ona daje informacije, vrši utjecaj na javno mišljenje i služi za zabavu. Narodne su pjesme sve one pjesme koje se šire među laicima i koje pjevaju laici. (Laicima naziva Rahmelow sve one, kojima pjevanje nije zanat i koji nisu posebno izučeni za pjevače.)

Narodne su pjesme izvori za historijska zbivanja. Historijski se događaji pojavljuju u narodnoj pjesmi kao u zrcalu koje iskrivljuje. Znademo li na koji način to zrcalo iskrivljuje, možemo donekle zamisliti predmet koji odražuje. Povezivanje povijesti s narodnom pjesmom može se odvijati na dva načina. Nešto što je zamišljeno kao poezija može se naknadno historizirati, ili obrnuto, historiografija se može poetizirati.

Narodne pjesme dobivaju publicitet određenim formalnim i stilskim sredstvima, koja olakšavaju njihovo širenje. Za to je potreban podstrek, tj.